

• گزارش علمی

مکزیک، تمدنی کهن و ناشناخته در سرزمینی زیبا

دکتر غلامعباس توسلی*

یکی از زیباترین کشورهای امریکای حارّه (مرکزی) که در عین حال تاریخی کهن و تمدنی غنی دارد، مکزیک است. مکزیک که عرض جنوبی قاره امریکای شمالی را دربرمی‌گیرد، از سمت جنوب از دو سو با دو اقیانوس بزرگ اطلس و کیپر احاطه شده است. مکزیکوسیتی، پایتخت مکزیک، با جمعیتی انبوه و مناظر طبیعی و ساختمانهای برافراشته، یکی از زیباترین شهرهای امریکای لاتین است که تنوع قومی و مردم‌شناختی فراوانی دارد. مکزیکوسیتی در شمال و شهر آکاپولکو در نقطه انتهایی باریکه بین دو اقیانوس قرار می‌گیرد و یکی از عمده‌ترین مراکز گردشگری جهانی و صاحب زیباترین مناظر و هتلها و انواع میوه‌ها و محصولات مناطق حاره‌ای است.

اما آنچه از هر چیز جذاب‌تر و دیدنی‌تر به نظر می‌آید، بقایا و خرابه‌های دو تمدن بزرگ امریکا یعنی تمدن آستک^۱ و مایا^۲ است که از زیباترین آثار و بقایای تاریخی و کهن‌ترین تمدنهای جهان به‌شمار می‌رود و به چند هزار سال پیش برمی‌گردد که بقایای آن تا ورود اسپانیاییها وجود داشته و سپس با قلع و قمع مردم بومی، این تمدنها نیز به تاریخ پیوسته‌اند. این دو تمدن بزرگ که آثار آن در سراسر مکزیک پراکنده شده است و تا کشور کلمبیا و برخی نقاط دیگر امریکای جنوبی کشیده می‌شود، خود مرکب از چندین خرده‌فرهنگ است و دوره‌های

* استاد دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران

1. Aztec

2. Maya

مختلفی را شامل و به نامهای گوناگونی خوانده می‌شود. علاوه بر آثار فراوان از جمله *اهرام* بزرگ سه گانه (شبهه اهرام مصر) که در نزدیکی مکزیکوسیتی قرار دارد و هنوز به عظمت تاریخ چند هزار ساله برافراشته و پابرجاست، بزرگ‌ترین منبع آشنایی با تمدنهای امریکای مرکزی و جنوبی، موزه ملی انسان‌شناسی است که در نوع خود در سراسر دنیا کم‌نظیر و شاید بی‌نظیر باشد. در این موزه ملی آثار زیاد و برجسته‌ای از سراسر امریکای مرکزی و جنوبی از زمان حال تا دوران کلاسیک و ماقبل کلاسیک مکزیک گردآوری شده و از آنجا تا عمق تاریخ و ماقبل تاریخ را پوشش می‌دهد. تنها بازدید از این موزه عظیم که ساختمان آن از زیبایی خاصی برخوردار است و داستان مفصلی دارد، کافی است که ما را با عظمت تاریخ و دانش هنر و اعتقادات مردمی آشنا کند که شناخت ما از آنها، بسیار اندک است. این جانب که دوبار موفق به بازدید از مکزیک و دیدار این آثار و موزه شدم، دریغ آمد چند نکته آن را که یادداشت کرده بودم به علاقه‌مندان و خوانندگان این مجموعه عرضه نکنم.

با ارجاع به بخشهای مختلف و سالنهای متعدد این موزه انسان‌شناسی، می‌توان دورانهای مختلف و تمدنهای گوناگون این مردم را که پیش از ورود اسپانیاییها و دیگر اروپاییان صاحب ملک و تمدنی بودند، شناسایی و طبقه‌بندی کرد و با توجه به این دورانها، رسوم، سنن، اعتقادات و آثار عظیمی را که به صورت معابد و مقابر و مجسمه خدایان و غیره باقی مانده است، ملاحظه کرد.

در مدخل ورودی و محوطه بیرونی این مجموعه، مجسمه سنگی عظیم تالوک^۱ یا خدای باران قرار دارد که از ابهت و عظمت خاصی برخوردار است و ساختمان موزه، شاهکار حجاری آرشیتکت معروف مکزیک، پدرو رامیرز وازکز^۲، بوده که در ۱۷ سپتامبر ۱۹۶۴ افتتاح شده است.

سالنهای اصلی و معروف این مجموعه به ترتیب: سالن امریکای مرکزی، سالن ریشه‌ها، عصر ماقبل کلاسیک، تمدن تئوتیوکان^۳، تولتیکیها^۴، تمدن غرب مکزیک، تمدن شمال، تمدن

1. Taloc

2. Pedro Ramirez Vazquez

3. Theotihuacán

4. Toltique

مایا، تمدن خلیج مکزیک، تمدن آکساکا^۱ و بالاخره در مرکز ساختمان، تمدن معروف آستک‌ها قرار دارد.

در اینجا به اختصار به برخی از آثاری که در این موزه از تمدن و فرهنگ امریکای مرکزی و جنوبی و به‌خصوص از منطقه مکزیک به‌صورت مجموعه‌های وسیع (کلکسیون) گردآوری شده است، اشاره می‌کنیم بی‌آنکه وارد جزئیات شویم.

۱- منشأ و ریشه‌ها: در مدخل این سالن، تابلو عظیمی، انسان ماقبل تاریخ را در مکزیک نشان می‌دهد که مشغول عبور از تنگه برینگ^۲ است و در دیوار مقابل آن، نقاشی نقاش معروف مکزیکی، ایگر لورویی^۳، حیوانات دوران پلیستوسن^۴ را معرفی می‌کند. در اطراف و زیر این تابلوها، انواع فسیلهای کشف‌شده این عصر چیده شده‌اند. در وسط سالن، استخوانها و فسیلهای متعلق به منطقه سانتاایزابیل، ایکستاپان^۵ در مکزیک مرکزی و اطراف دریاچهٔ تکسکوکو قرار داده شده است. در اینجا، وجود شش جمجمه انسان که از اکتشافات بسیار مهم دوران ماقبل تاریخ است، نظرها را به‌خود جلب می‌کند. آن طرف‌تر، اسکلت فسیل شدهٔ ماموتی که عده‌ای شکارچی گرد آن جمع شده‌اند، مشاهده می‌شود و در اطراف آن، انواع وسایل شکار و ابزار و آلات. بالاخره در این سالن ماقبل تاریخ، آثار موجودات ماقبل تاریخ نیز وجود دارد که سن آنها با روش تجزیه کربن ۱۴ که امکان اشتباه را به حداقل می‌رساند، مشخص شده است که برخی از آنها به حدود ۱۲ هزار سال قبل از میلاد مسیح تعلق دارد.

۲- عصر ماقبل کلاسیک: در این سالن، اکتشافات فسیلها و سنگهای تراشیده‌شده که متعلق به دوران تپکسپان^۶ و نخستین فرهنگهای قومی مکزیک (بین ۱۲ تا ۲ هزار سال قبل از میلاد مسیح) است، جمع شده‌اند. بدین ترتیب منشأ جغرافیایی نخستین ساکنان مکزیک و چگونگی توسعه و رشد تمدن آنها که مجموع آن به دوران ماقبل کلاسیک معروف است، مشخص شده است. نخستین ساکنان این سرزمین، ابتدا به‌صورت عشایر ماقبل شکار زندگی می‌کردند (۵ تا ۷ هزار سال قبل از میلاد). سپس دوران کشاورزی و یکجانشینی شروع می‌شود که به کشت کدو،

1. Oaxaca

3. Iker Laurraui

5. Ixtapan

2. Bering

4. Pleistocène

6. Tepexpan

لوریا و ذرت اشتغال داشتند.

اما یکجانشینی آنها به حدود ۳۵۰۰ سال قبل از میلاد می‌رسد که عصر کشف ذرت است و به ساکنان آن اجازه و امکان حل مسئله غذا را می‌دهد و این آغاز شکوفایی تمدن آنهاست.

عصر ماقبل کلاسیک، خود، به سه دوره تقسیم می‌شود:

دوران ماقبل کلاسیک سفلی؛ ۱۳۰۰ تا ۱۷۰۰ قبل از میلاد مسیح

دوران ماقبل کلاسیک وسطی؛ ۸۰۰ تا ۱۳۳۰ قبل از میلاد مسیح

دوران ماقبل کلاسیک علیا؛ ۲۰۰ تا ۸۰۰ قبل از میلاد مسیح

اشیای به نمایش گذاشته شده، نشان می‌دهند که نخست شکل بسیار ابتدایی و نامنظمی داشته‌اند، اما در اواخر دوره صنعت سرامیک، فن و وجه هنری برتری یافته و رو به کمال می‌گذارند.

۳- تئوتیوکان: در این سالن، ابتدا شعری زیبا از آن دوران که از اثری خطی به دست آمده است، نظر را به خود جلب می‌کند. این شعر که بر دیوار کنده شده، چنین است:

«آن‌گاه که هنوز شب بود

آن‌گاه که هنوز روز فرا نرسیده بود

آن‌گاه که هنوز نوری نمی‌درخشید

آنها دور هم جمع شدند
شگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
خدايان همگی در آنجا حضور یافتند، در آنجا، در معبد تئوتیوکان!»

در مدخل سالن، کتیبه‌ای زیبا و پرنقش و نگار که در وانتیلا کشف شده، قرار داده شده است. مردم تئوتیوکان به خاطر آثار معماری عظیمی که برجای گذاشته‌اند، سازندگان واقعی امریکای مرکزی هستند. آثار فراوانی که به صورت نمونه از سفال، ظروف، مجسمه‌ها و صورتکهای مختلف که شاید عروسکهایی را نشان می‌دهد، در این ردیف چیده شده‌اند. تمامی این آثار نشانگر رسوم و آداب مردم دره تئوتیوکان است و از نظر باستان‌شناسی بسیار ارزشمند و گرانبه‌است.

قسمت دوم این نمایشگاه بسیار جالب‌تر و جذاب‌تر است. منظره‌ای که در انتظار شماست

زیبایی فوق‌العاده‌ای دارد. در دو سوی سالن، می‌توانید نقاشیهایی از معبد خدای باستان در تئوتیوکان را تماشا کنید و در سمت چپ، بخشی از معبد *کوئزالکوآتل*^۱ بازتولید شده است. رنگها بسیار با رنگ اصلی و طبیعی تطابق دارد. در میانه سالن، سنگ یکپارچه ۵۷ تنی، خدایان آبهای چالچیوتلیکو^۲ را حجاری کرده است. این مجسمه عظیم‌الجثه در زیر اهرام (هرم ماه)، در تئوتیوکان کشف شده است. در سمت دیگر سالن، تصویر عظیم از هرم خورشید نصب شده است. آثار تمدن دیگری که در اینجا به نمایش گذاشته شده، متعلق به چولولا^۳ است که رابطه نزدیکی با تمدن تئوتیوکان داشته است. هرم چولولا که بزرگ‌ترین هرم جهان است متشکل از شش ساختمان روی هم ساخته شده، است. ساکنان این منطقه بین ۸۰۰ تا ۱۳۰۰ پیش از میلاد می‌زیسته‌اند.

۴- **تولتیکها:** اینها تمدن و فرهنگی شبیه تئوتاکانها داشته و فرهنگ خود را تا منطقه یوکاتان گسترش داده‌اند و به سمت جنوب تا کاکساکا^۴ رسیده‌اند. از اینجا بوده که تحولات فرهنگی آغاز شده و در آنجا، کتزالکوت^۵، افعی بالدار، پرستش می‌شده است. به نظر یکی از باستان‌شناسان معروف، در سال ۸۰۰ میلادی، کنگره‌ای در خوشیکالکو^۶ برگزار شد که همه ملل منطقه در آن شرکت داشتند و تقویم مشترکی را تدارک دیدند. مجسمه حجاری شده از کشیش مایا که روی افعی نشسته است و عکس دیواری که در این سالن قرار دارد، این نظریه را تأیید می‌کند.

۵- **تولا:**^۷ در نزدیکیهای پایان دوران تمدن تئوتوآکان، قبایلی که از سمت شمال آمده بودند به سمت جنوب حرکت کرده و بین ۸۰۰ تا ۱۲۰۰ میلادی مهم‌ترین گروه جمعیتی و یکی از ملل فعال منطقه را تشکیل دادند. در میان این قبایل، تولتیکها نیز حضور داشتند. این مردم تمدن تولا را بنا کردند و این نام پایتخت آنها بود که به افعی بالدار یعنی کتزالکوت تقدیم شده بود. در این تمدن، انواع روشهای آبیاری و کشت ذرت و لوبیا رایج بود. در میان آنها معماران ماهری پیدا می‌شد. آنها ستایشگر چاک مول^۸ بودند که بین خدایان و انسان، واسطه بود.

1. Quetzalcoatl (معبد افعی بالدار)

3. Cholula

5. Quetzalcoate

7. Tula

2. Chalchiutlicue

4. Qaxaca

6. Xochicalco

8. Chac Mool

در بیرون سالن ماکت بزرگی از هرم تنایوکا^۱ نصب شده است. این هرم شاهکار چی چی ایکها^۲ است که سرزمینی را که تولتیکها رها کرده بودند، اشغال کردند. این قبیله شهر تولا را به ویرانه‌ای تبدیل کرد و خودش مورد هجوم و تخریب قبایل وحشی قرار گرفت (حدود ۱۳۰۰ م.).

۶- آستکها: بالاخره بزرگ‌ترین تمدن مکزیک کهن، تمدن آستک است که نمایشی‌ترین بخش موزه را تشکیل می‌دهد. آستکها آخرین مرحله از حرکت قبایل شمال به سمت جنوب است. این قبایل با شمالیها زبان مشترک داشتند و در دره مکزیک مستقر شدند. برحسب تاریخنگاریهای خود آنها این قوم مهاجرت بسیار طولانی را در پیش گرفت که تحت هدایت کشیش بزرگشان، تنوچ^۳، انجام گرفت. پایان سفر طولانی آنان را خدایان با علائم و نشانه‌های خود مشخص کردند یعنی جایی که «عقابی روی یک بوته کاکتوس نشسته و ماری را می‌بلعد». این نشانه را در جزیره‌ای کوچک در وسط دریاچه تکسکوکو، در ۱۳۲۵ م. پیدا کردند. بدینسان، تاریخ این تمدن هزار ساله آغاز می‌شود. این قوم که جنگجویان برجسته‌ای داشت، توانست در کمتر از دو قرن، تمامی مکزیک کنونی را فتح کند. داستان این سفر طولانی و مهاجرت به خط هیروگلیف (تصویری) روی تخته‌ای نقل شده است.

در سالن آستکها، یادواره پادشاه معروف آنها، تیزک^۴ روی سنگی مدور نصب شده است. در این سالن هزاران مجسمه از خدایان و سرداران آستک پراکنده شده است تا بالاخره به سنگ مدور و منقوش معروف به «تقویم آستکها» می‌رسیم که نه فقط ماههای سال و تقویم این قوم را نشان می‌دهد، بلکه بنایی برای آفتاب است که چهره آن در مرکز تقویم برجسته شده است. در اینجا اشیا و تصاویر مختلف که نشانه اسطوره‌ها، افسانه‌های گوناگون و منعکس‌کننده سنتها و رسوم این اقوام است، به وفور مشاهده می‌شود.

سر مجسمه‌ای که دو دست از پهلوانش بیرون آمده، دو قلب انسانی را گرفته است که برای خدای آفتاب قربانی کند. از سنگهایی که بر آن قربانی انسان انجام می‌گرفته است، می‌توان فهمید

1. Tenayuka

2. Chichieques

3. Tenoch

4. Tizoc

که به لحاظ دینی، قربانی انسانها برای این مردم امری عادی بوده است. چهار مربعی که این چهره را محصور کرده، نماد چهار عصر تخریب جهان است که پیش از دوران آستک به وقوع پیوسته است. در فراگرد بیرونی سنگ دایره‌ای، دو افعی که سر آنها در پایین به هم می‌پیوندد، نشان‌دهنده نبرد دو نیروی متخاصم یعنی زندگی و مرگ یا روز و شب است که همان جنگ سپاه نور و ظلمت است.

آنچه موجب شده است که این سنگ عظیم دایره‌مانند به عنوان تقویم آستکها شناخته شود، حلقه داخلی بیست مربعی است که با بیست ماه آستکها تطبیق می‌کند. بقیه سالن نیز پر از مجسمه‌های افسانه‌ای خدایان آستک است که در مدتی طولانی فراهم شده است. این تمدن تا هنگام هجوم اسپانیاییها در ۱۵۱۹ م.، حیات داشته و از آن به بعد به صورت خرده‌فرهنگ درآمده است. تمدنهای دیگری که می‌توان از آنها نام برد تمدن اکساکا، تمدن خلیج مکزیک و تمدن مایا و همچنین تمدنهای شمال و غرب است که برای احتراز از اطاله کلام، از معرفی آنها خودداری می‌شود. تا همین جا خواننده می‌تواند وسعت، عظمت و عمق تمدنهای امریکای مرکزی به خصوص مکزیک و آثار فرهنگی و تمدنی آن را که بقایای زنده آن در این موزه و در سراسر مکزیک پراکنده است، ببیند و تحسین کند. امید است این مختصر گوشه‌ای از آن را ارائه داده باشد.

منابع

الف) فارسی

- ۱- برنال، راهنمای موزه ملی انسان‌شناسی مکزیک، چاپ مکزیک (به زبان فرانسه).
- ۲- مشاهدات شخصی و بازدید از موزه انسان‌شناسی مکزیکوسیتی و بازدید از آثار باستانی مکزیک.

ب) لاتین

- 3- N. Davies, The Aztecs.
- 4- P. Rojas, The Art and Architecture of Mexico.
- 5- A. Rodriguez, Historie de la Peinture Mural en Mexico.
- 6- H. Helfritz, Mexican Cities of Gods.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی